

Vol 3 Issue 3 April 2013

ISSN No : 2230-7850

International Multidisciplinary
Research Journal

*Indian Streams
Research Journal*

Executive Editor
Ashok Yakkaldevi

Editor-in-Chief
H.N.Jagtap

Welcome to ISRJ

RNI MAHMUL/2011/38595

ISSN No.2230-7850

Indian Streams Research Journal is a multidisciplinary research journal, published monthly in English, Hindi & Marathi Language. All research papers submitted to the journal will be double - blind peer reviewed referred by members of the editorial board. Readers will include investigator in universities, research institutes government and industry with research interest in the general subjects.

International Advisory Board

Flávio de São Pedro Filho Federal University of Rondonia, Brazil	Mohammad Hailat Dept. of Mathematical Sciences, University of South Carolina Aiken	Hasan Baktir English Language and Literature Department, Kayseri
Kamani Perera Regional Center For Strategic Studies, Sri Lanka	Abdullah Sabbagh Engineering Studies, Sydney	Ghayoor Abbas Chotana Dept of Chemistry, Lahore University of Management Sciences[PK]
Janaki Sinnasamy Librarian, University of Malaya	Ecaterina Patrascu Spiru Haret University, Bucharest	Anna Maria Constantinovici AL. I. Cuza University, Romania
Romona Mihaila Spiru Haret University, Romania	Loredana Bosca Spiru Haret University, Romania	Ilie Pintea, Spiru Haret University, Romania
Delia Serbescu Spiru Haret University, Bucharest, Romania	Fabricio Moraes de Almeida Federal University of Rondonia, Brazil	Xiaohua Yang PhD, USA
Anurag Misra DBS College, Kanpur	George - Calin SERITAN Faculty of Philosophy and Socio-Political Sciences AL. I. Cuza University, Iasi	.....More
Titus PopPhD, Partium Christian University, Oradea,Romania		

Editorial Board

Pratap Vyamktrao Naikwade ASP College Devruk, Ratnagiri, MS India	Iresh Swami Ex - VC. Solapur University, Solapur	Rajendra Shendge Director, B.C.U.D. Solapur University, Solapur
R. R. Patil Head Geology Department Solapur University, Solapur	N.S. Dhaygude Ex. Prin. Dayanand College, Solapur	R. R. Yalikal Director Managment Institute, Solapur
Rama Bhosale Prin. and Jt. Director Higher Education, Panvel	Narendra Kadu Jt. Director Higher Education, Pune	Umesh Rajderkar Head Humanities & Social Science YCMOU, Nashik
Salve R. N. Department of Sociology, Shivaji University, Kolhapur	K. M. Bhandarkar Praful Patel College of Education, Gondia	S. R. Pandya Head Education Dept. Mumbai University, Mumbai
Govind P. Shinde Bharati Vidyapeeth School of Distance Education Center, Navi Mumbai	Sonal Singh Vikram University, Ujjain	Alka Darshan Shrivastava Shaskiya Snatkottar Mahavidyalaya, Dhar
Chakane Sanjay Dnyaneshwar Arts, Science & Commerce College, Indapur, Pune	G. P. Patankar S. D. M. Degree College, Honavar, Karnataka	Rahul Shriram Sudke Devi Ahilya Vishwavidyalaya, Indore
Awadhesh Kumar Shirotriya Secretary, Play India Play, Meerut (U.P.)	Maj. S. Bakhtiar Choudhary Director, Hyderabad AP India.	S.KANNAN Annamalai University, TN
	S.Parvathi Devi Ph.D.-University of Allahabad	Satish Kumar Kalhotra Maulana Azad National Urdu University
	Sonal Singh, Vikram University, Ujjain	

Address:-Ashok Yakkaldevi 258/34, Raviwar Peth, Solapur - 413 005 Maharashtra, India
Cell : 9595 359 435, Ph No: 02172372010 Email: ayisrj@yahoo.in Website: www.isrj.net

**राजवाडे संशोधन मंडळातील संग्रहीत शस्त्रास्त्रे
(ठासणीची बंदुक, पंचधातूची कुऱ्हाड, कट्यार)**

अनिल माणिकराव बैसाणे

इतिहास विभाग प्रमुख, झेड् बी. पाटील कॉलेज, देवपूर, धुळे .

सारांश :

राजवाडे इतिहास संशोधन मंडळात सुमारे अठराव्या शतकातील एक ठासणीची बंदुक संग्रहित आहे. या बंदुकीला ठासणीची असेही म्हणतात.

बंदुकीच्या नळीसमोरील पोकळ भागात स्फोटक पदार्थ ठासण्यासाठी लोखंडी सळीचा उपयोग करण्यात येतो. लांब नळीच्या प्रक्षेपकातून दारू स्फोटकाच्या सहाय्याने गोळी झाडून लक्ष्य टिपणारी आधुनिक शस्त्रे म्हणून बंदुकीचा उल्लेख केला जातो. मानवाला हाताने नेण्यासारखे व हाताळण्याजोगे त्यांचे सुटसुटीत आकारमान असते. नळीचा व्यास व लांबी, गोळीचे वजन व आकार प्रचालक स्फोट शक्ती, बंदुकीचे वजन व लांबी, रुंदी आणि गोळी बारची गती या सर्व गोष्टींचा बंदुकीच्या उद्दिष्टानुसार विचार केला जातो. बंदुकीची रचना निश्चित करण्यात येते.

ठासणीची बंदुक

सुरुवातीच्या काळातील बंदुका ह्या 20 ते 25 से.मी. लांबीच्या होत्या. बंदुका बनविण्यासाठी कासे, पितळ, लोखंड इत्यादी धातुचा वापर करीत होते. एका बाजूला बंद असलेल्या या धतूच्या नळीला लाकडी फुळकुटात घट्ट बसविले होते. त्यांच्या तोंडातून दारू ठासल्यावर बारीक शिण्याची गोळी ठासण्याची पद्धत होती. नळीच्या मागील बाजूस एक छिद्र असून त्यात वात तोंडात खुपसून व नंतर तोफ दारूला बत्ती लावून गोळी झाडली जात होती.

अशा प्रकारच्या हात तोफांना तोड्याच्या (मॅचलॉक) बंदुका (मस्केट) असे म्हणतात. पुढे त्यामध्ये सुधारणा होऊन दारूला बत्ती लावण्यासाठी स्प्रिंगच्या पद्धतीला सुरुवात झाली. या स्प्रिंगच्या मदतीने फिरणारे लहान लोखंडी चक्र व त्यावर घासली जाणारी गारगोटी बंदुकीवर बसवून चकचकीतून दारू व ठिणग्या पडून बत्ती लावण्याची सोय करण्यात आली. त्या बंदुकीला व्हीललॉक बंदुक असे म्हटले जाते.

दारूच्या स्फोटकामुळे गोळी नळीतून वेगाने बाहेर पडून लक्ष्यावर आघात करते. इ.स.1526 साली पानिपतच्या पहिल्या युद्धात बाबराने तोड्यांच्या बंदुका उपयोगात आणल्या होत्या. या युद्धात नवीन शस्त्रस्त्रांमुळे त्याला यश मिळाले होते. त्यानंतर मुघल सम्राट अकबराने तोड्यांच्या बंदुका तयार करण्याचे कारखाने काढले होते.¹ त्यात त्याला यश प्राप्त झाले नाही. सोळाव्या शतकाच्या अखेरपर्यंत तोड्यांच्या बंदुकांना रणक्षेत्रात फारसे महत्त्व दिले गेले नाही.

बंदुकीचा अवजडपणा, गोळी भरण्याचा त्रास तिचा असमाधानकारक वेग आणि बिन भरवशाची नेमबाजी, यामुळे सैनिकांची धनुष्यबाणाला पसंती असलेचे दिसून येते. मुस्लीम राज्यकर्त्यांप्रमाणे शिखंरी सोने चांदीचा उपयोग करून बंदुकीवरील नळ्यांवर नक्षीकाम करीत होते. या बंदुकीच्या नळीला तांबे, पितळ, लोखंड अथवा अनेक वेळा सोने व चांदीच्या तारांचा वापर मजबूत बांधण्यासाठी करीत होते.²

छत्रपती शिवाजी महाराज परकीयांकडून दारुगोळा व बंदुका मिळवित होते. दारुगोळा व शस्त्रास्त्रे मिळविण्याच्या अपेक्षेनेच त्यांनी या परकीयांच्या वखारींना आपल्या साम्राज्यात जागा दिली असल्याचे दिसते. इ.स. 1673 साली फ्रेंचाकडून 88 बंदुका छत्रपती शिवाजी महाराजांनी विकत घेतल्या होत्या. पोर्तुगीजांकडून मोठ्याप्रमाणात ते दारुगोळा व शस्त्रास्त्रे मिळवीत होते.

Title : राजवाडे संशोधन मंडळातील संग्रहीत शस्त्रास्त्रे (ठासणीची बंदुक, पंचधातूची कुऱ्हाड, कट्यार)

Source: Indian Streams Research Journal [2230-7850] अनिल माणिकराव बैसाणे yr:2013 vol:3 iss:3

ब्रिटिशांच्या सैन्यात ठासणीच्या बंदुका प्रचारात होत्या. बंदुकीच्या गोळ्या काडसुताच्या स्वरूपात म्हणजे प्रक्षेपक दारू व शिशाची गोल गोळी एकत्रित असलेल्या स्वरूपात उपलब्ध होती. वातीच्या ठिणगी ऐवजी बंदुकीत फिलंट (गारगोटी) चापाची योजना बंदुकांमध्ये करण्यात आली होती. बंदुकाच्या बाबतीत मात्र अठराव्या शतकापर्यंत फारशी प्रगती झाली नाही. नवीत प्रथम दारू ठासल्यावर शिशाची एक गोळी किंवा अनेक लहानलहान छर्रे बसवून बंदुक उडविण्याची ही पद्धत अनेक वर्षांपर्यंत चालू राहिली.

ठासणीची पिस्तुल

धुळे येथील राजवाडे इतिहास संशोधन मंडळात एक सुमारे एकोणीसाव्या शतकातील गारेच्या चापाची ठासणीची पिस्तुल आहे. याची गणना एका शस्त्र प्रकारात केली जाते. या पिस्तुलाद्वारे गोळ्याचे प्रक्षेपण करते. म्हणून त्याला इंग्रजी भाषेत हॅडगन असेही म्हणतात.

पिस्तुल हे बाळगण्यास व हाताळण्यास सुलभ होते. त्यामुळे ती सुरुवातीला विशेष लोकप्रिय ठरली. मध्ययुगीन भारतातील राज्यकर्ते तलवार, जंबिया याचबरोबर पिस्तुल जवळ बाळगू लागले. दुरुन पिस्तुलातील गोळ्यांचा झाडून ते परत फिरत आणि पुन्हा गोळ्या ठासून धडाक्याचे चक्र निरंतर चालू ठेवीत. शेवटी तलवारीचा हल्ला करून पायदळातील सैनिकांची कत्तल करीत. यामुळेच इ.स. 1857 च्या उठावात इंग्रजांनी हिंदी सैनिकांचा पराभव केला. हातघाईच्या युद्धात पिस्तुल निरुपयोगी ठरते. म्हणून भारी गोळ्यांचे व 10 मीटर पर्यंत पल्ला गाठणारे पिस्तुल प्रचारात आली.3 पुढे धातुची काडतुसे प्रचारात येवून पिस्तुलाची कार्यक्षमता वाढली.

पंचधातुची कुऱ्हाड

राजवाडे इतिहास संशोधन मंडळात एक पंचधातुची कुऱ्हाड आहे. या कुऱ्हाडीचे आकारमान 20.5 ग 11 सें.मी. असून तिच्या तोंडाची 15 सें.मी. रुंदी आहे. इतिहासपूर्व काळात आदिमानव हे कच्चे मांस तोडण्यासाठी किंवा कातडी मांसापासून वेगळी करण्यासाठी गारगोटीसारखी कठीण अणकुचीदार दगडाची एका टोकास निमुळती कुऱ्हाडीच्या प्रतिकृतीचा वापर करीत असल्याचे आढळून येते.

भारतात कुऱ्हाडीचा वापर होता. याचा उल्लेख ऋग्वेदात मिळतो. तसेच प्राचीन देवदेवपतांच्या हातात कुऱ्हाड, परशू असलेला दिसून येतो. शेतकऱ्यांच्या आवश्यक अवजारांपैकी कुऱ्हाड हे एक महत्त्वाचे साधन आहे आणि दुधारी कुऱ्हाडीत दोन्ही निमुळत्या आणि चपट्या बाजूंना धार होती. धार असलेल्या पाती ठेवून त्याच्या मध्यभागी जाड छिद्रातून कठीण लाकडांचे दांडे बसविण्यात येते.

मध्ययुगीन काळातील युद्धात रुंद व धरदार पात्यांची कुऱ्हाड हे एक प्रभावी शस्त्र होते. तसेच अधिकार दर्शक चिन्ह म्हणून या कुऱ्हाडीचा उपयोगही करीत असावेत. त्यामुळे या काळात कुऱ्हाडींना सैन्यात व प्रशासनात महत्त्व प्राप्त झालेले दिसते.

मराठ्यांचे कुऱ्हाड हे अत्यंत प्रिय शस्त्र होते. इ.स. 1680 मध्ये तीन हजार कुऱ्हाडी शस्त्रगारात मिळाल्या होत्या.4 यामध्ये विविध कुऱ्हाडींचा समावेश होता.

मध्ययुगीन राज्यकर्ते हे कट्यारांवर नक्षीकाम करीत होते. मराठ्यांच्या सैन्यातील सैनिक कमीत कमी सामान सोबत घेवून ते माहिमेवर जात होते. तेव्हा बचावात्मक शस्त्र म्हणून कट्याराचा वापर करीत होते. या कट्याराला भीडचोर असेही म्हणतात. त्याचबरोबर बिछवा नावाचे कट्यार प्रसिद्ध होते.

धुळे येथील राजवाडे इतिहास संशोधन मंडळात एक शिवकालीन कट्यार संग्रहित आहे. या कट्याराच्या कुठीवर चांदीचे नक्षीकाम केलेले आहे. तिचे पान तिरपे असून ती खाली निमुळती आहे.5

संदर्भसूची

1. जोशी ल. शा., मराठी विश्वकोष, खंड 11, महाराष्ट्र राज्य मराठी विश्वकोष निर्मिती मंडळ, पुणे, प्रथमावृत्ती, 1982, पृ. 5.
2. जोशी म. शा., होडारकर, भारतीय संस्कृती कोश, खंड-6, भारतीय संस्कृती मंडळ, पुणे, प्रथमावृत्ती, 1970, पृ. 32.
3. जोशी ल. शा., उपरोक्त, पृ. 70.
4. पंत जी. एन., भारतीय अस्त्र-शस्त्र, आर्मी एज्युकेशन स्टोअर्स, न्यू दिल्ली, प्रथमावृत्ती, 1974, पृ. 184.
5. तत्रैव.

अनिल माणिकराव बैसाणे

माजी इतिहास विभाग प्रमुख, झेड् बी. पाटील कॉलेज, देवपूर, धुळे .

Publish Research Article International Level Multidisciplinary Research Journal For All Subjects

Dear Sir/Mam,

We invite unpublished Research Paper, Summary of Research Project, Theses, Books and Book Review for publication, you will be pleased to know that our journals are

Associated and Indexed, India

- ★ International Scientific Journal Consortium
- ★ OPEN J-GATE

Associated and Indexed, USA

- Google Scholar
- EBSCO
- DOAJ
- Index Copernicus
- Publication Index
- Academic Journal Database
- Contemporary Research Index
- Academic Paper Database
- Digital Journals Database
- Current Index to Scholarly Journals
- Elite Scientific Journal Archive
- Directory Of Academic Resources
- Scholar Journal Index
- Recent Science Index
- Scientific Resources Database
- Directory Of Research Journal Indexing

Indian Streams Research Journal
258/34 Raviwar Peth Solapur-413005, Maharashtra
Contact-9595359435
E-Mail-ayisrj@yahoo.in/ayisrj2011@gmail.com
Website : www.isrj.net